

GÜRCÜ FEODALLARININ ŞƏRQƏ DOĞRU İLK YÜRÜŞÜ VƏ ŞƏKİ HAKİMLİYİ

Şirinbəy Hacıəli oğlu Əliyev
Bakı Slavyan Universiteti
aliyevairada72@gmail.com

Açar sözlər: *gürcü, feodal, yürüşlər, Şəki, hökmdar*

Sağsahil Albaniyada yerləşən Uti əyalətinə sahib olmaq məsələsində Alban knyazlarının gürcü feodalları ilə maraqları toqquşurdu. Buradan qaynaqlanan ixtilaf sonradan Kaxeti xorepiskopunun Abxaz çarı ilə birlikdə Şəki hakimliyinə hücum etməsinə vəsilə olmuşdur. Kaxeti və Abxaz qoşunlarının Şəki/Hereti hakimliyinə qarşı 918-ci ildə müharibəyə başlaması ilə gürcü feodallarının Şərqə doğru yürüşləri başlanmış oldu. Lakin müttəfiqlər sərhəddə yerləşən strateji əhəmiyyətli Vejini qalasını ələ keçirə bilməmiş və Şəki/Hereti hökmdarı Adarnasenin əlavə qüvvələrlə oraya gəlməsi səbəbindən barışıq imzalamaq və cüzi nailiyyətləri ilə kifayətlənmək məcburiyyətində qalmışdılar. Hadisələri ardıcıl və obyektiv işıqlandıran “Matiane Kartlisa”dan fərqli olaraq, Eredvi kitabəsində Abxaz çarı III Konstantın Şəki/Heretiyə yürüşü və əldə etdiyi cüzi nailiyyət xeyli şişirdilmişdir.

THE FIRST CAMPAIGN OF THE GEORGIAN FEUDALS TO THE EAST AND THE SHEKI REALM

Ширинбек Алиев

Keywords: *georgian, feudal, campaigns, Sheki, ruler*

The interests of the Albanian princes conflicted with Georgian feudal lords over possession of the right-bank province of Uti in Albania. The resulting discord later led to joint attack of the Kakheti choreobishop and the Abkhazian tsar to the Sheki realm. With the launch of the war of the Kakheti and Abkhaz armies against the Sheki/Hereti realm in 918, was the beginning of the Georgian feudal lords' campaign to the East. However, the Allies were unable to capture the strategically important fortress of Vejini on the border, and were forced to sign a truce and they had to be content with their small achievement due to the arrival of additional forces from Sheki/Hereti ruler Adarnase. In contrast to Matiane Kartlisa, who consistently and objectively illuminated the events,

Eredvi's inscription greatly exaggerates the campaign of the Abkhazian tsar Constant III to Sheki/Hereti and his small achievements.

ПЕРВЫЕ ПОХОДЫ ГРУЗИНСКИХ ФЕОДАЛОВ НА ВОСТОК И ШЕКИНСКОЕ ПРАВЛЕНИЕ

Şirinbay Aliyev

Ключевые слова: *грузин, феодал, походы, Шеки, правитель*

Албанские князья вступили в схватку с грузинскими феодалами за овладение провинцией Ути, расположенной в правобережье Албании. Возникший спор позже привел к тому, что кахетинский хорепископ и абхазский царь напали на Шекинское правление. С началом войны между кахетинскими и абхазскими войсками и правителем Шеки/Герети в 918 году грузинские феодалы двинулись на восток. Однако союзники не смогли захватить стратегически важную пограничную крепость Веджини, поскольку правитель Шеки/Герети Адарнасе направил туда дополнительные силы, и были вынуждены подписать перемирие, удовлетворившись тем малым, чего достигли. В отличие от "Матиана Картлиса", последовательно и объективно освещавшего события, надпись в Эредви сильно преувеличивает результаты похода абхазского царя Константа III на Шеки/Герети и его достижения.

Əvvəl bizanslılar, daha sonra sacilər, səlcuqlar tərəfindən cənubdan sıxışdırılan gürcü feodalları tədricən Şərq istiqamətində fəallaşmağa başlamış, cənubda itirilmiş mövqelərini Şərqdə yeni ərazilər ələ keçirmək hesabına doldurmağa çalışmışdılar. İslamın sərhəd şəhəri Tiflis başda olmaqla, qədim Albaniyanın şimal-qərb torpaqları da gürcü feodallarının əsas hədəfinə çevrilmişdir. Müxtəlif dilli ilk mənbələrdən məlum olur ki, X əsrin əvvəllərindən başlayaraq XIII əsrin əvvəllərinədək gürcü feodalları vaxtaşırı Şərqə doğru yürüşlərini həyata keçirmişlər. Gürcü feodallarının Şərqə doğru ilk yürüşü məhz X əsrin əvvəllərində Şəki hakimliyinə qarşı yönəlmişdir.

IX əsrin ikinci yarısında Xilafətin süqutu ilə Azərbaycanda başlanan siyasi dirçəliş nəticəsində Şimal-Qərbi Azərbaycan torpaqlarında Şəki hakimliyi yaranmışdı. M.Kalankatuklunun verdiyi məlumata görə, 886-cı ildə "mömin knyaz Hammam tənəzzül etmiş Albaniya çarlığını bərpa etdi" [4, 200, Kalankatuklu, III, 18; 12, 374, qeyd 6; 1, 181]. Albaniyanın qanuni varisi kimi meydana gəlmiş və "albanların çarı" titulu [13, 66; 14, 47 - 48; 5, 127; 17, 38] özündə saxlayan bu Azərbaycan feodal dövləti 886 – 1117-ci illərdə,

təxminən 230 ildən çox mövcud olmuşdur [3, 116-173]. Hammamın qurduğu bu dövlət orta əsr müsəlman mənbələrində Şəki məlikliyi, alban, Bizans və erməni mənbələrində Albaniya çarlığı, gürcü mənbələrində isə Hereti çarlığı kimi təqdim olunur.

X əsrin əvvəllərindən Kaxeti knyazlığının gücləndiyi və xorepiskopların (dini və dünyəvi hakimiyyəti öz əllərində cəmləşdirmiş Kaxeti hakimlərinin titulu) qonşu əraziləri ələ keçirmək məqsədilə Kartli, Şəki/Hereti və digər qonşu dövlətlərlə müharibələr apardıkları orta əsr gürcü mənbəsindən məlum olur [8, 53-55]. Müvafiq dövrdə Kaxeti knyazlığı həm də gürcü torpaqlarını öz ətrafında birləşdirməyə can atan siyasi qurumlardan biri olub, bu mübarizədə başlıca rəqabət aparan qüvvəyə çevrilməkdə idi [13; 14]. Gürcü mənbəsi "Matiane Kartlisa"da Yusif ibn Əbu-s-Sacın yürüşündən bir neçə il sonra Kaxeti xorepiskopu I Kvirikenin Abxaz çarı III Konstant (893-918?) ilə birlikdə Şəki/Hereti hakimliyinə qarşı müharibəyə başladıkları qeyd olunur: "...bir neçə il keçəndən sonra ölkə qaydaya düşən kimi, xorepiskop Kvirike Abxaz çarı Konstantı çağırırdı; onlar Heretiyyə daxil olub Vejini qalasını mühasirə etdilər. Abxaz çarı yüksəkliklər olan yerdən, Kvirike isə aşağı tərəfdən (qalaya) yaxınlaşdılar. Mühasirə başa çatmaqda və qala alınmaqda ikən Adarnase patriki (Adarnerseh - Ş.Ə.) gəldi və Paraskeviscvaridə barışıq təklif etdilər. (Adarnase) Abxaz çarına Arişi, Qavazani, Kvirikeyə isə Orçobini verdi..." [14, 33; 13, 52]. Mətnə qeyd olunmuş "Paraskeviscvari" tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif mənalarda izah olunmuşdur: "Cümə-xaçı" [3, 124], "Qorxulu Cümə" [16, 100]. 2008-ci ildə yenidən nəşr olunmuş "Kartlis Tsvovreba" külliyyatında bu ifadə "cümə günü Adarnase patriki gəldi və Cvaridə barışıq imzaladılar" şəklində izah olunmuşdur [11, 144].

Gürcü mənbəsi "Matiane Kartlisa"da Kaxeti xorepiskopu I Kvirikenin Abxaz çarı III Konstant ilə birlikdə Şəki/Hereti hakimliyinə qarşı müharibəyə başlamasının səbəbi göstərilməsə də, erməni müəllifi katolikos İohann Draxanakertsinin məlumatlarından bu yürüşün baş vermə səbəbi aydın olur. Katolikos İohann Draxanakertsiyə görə, bu yürüşdən bir qədər əvvəl "Quqarkın Alan qapılarında uzanan hissəsinə (Kaxeti - Ş.Ə.) hökmranlıq edən böyük korepiskop" böyük qoşunla Uti havarına yollanmışdır [18, 206, fəsil LIX,163-164]. İohann Draxanakertsinin əsərindən məlum olur ki, Sağsahil Albaniyada yerləşən Uti əyalətinə sahib olmaq məsələsində Alban knyazlarının erməni və gürcü knyazları ilə maraqları toqquşurdu. Bu səbəbdən də Uti havarının hakimi Movsesin qiyamını yatırmaq üçün Aşot II Yerkat (914-928), Albaniyanın böyük knyazı Sevada adlanan Sahaq və Kaxeti xorepiskopu I Kvirike (893-918) öz qoşunlarını ora yeritmişdilər. Lakin "Movsesin çoxsaylı döyüşçülərinə" qarşı baş vermiş həlledici döyüşü təfəssilatı ilə təsvir edən erməni mənbəsindən Kaxeti xorepiskopunun döyüşdə iştirak etmədiyi aydın olur [18, 206, fəsil LIX,164]. Görünür elə buna görə də orta əsr gürcü mənbələri Kaxeti

xorepiskopunun bu hərbi səfəri barədə heç bir məlumat vermir. “Qiyamçı Movsesin” sonrakı acınacaqlı aqibəti barədə məlumat verən erməni mənbəsində isə Kaxeti xorepiskopu ilə bağlı daha bir maraqlı qeydə rast gəlirik. Mənbəyə görə, gözlənilmədən toparlanan Movses Sisakandan keçərək *“sanarların böyük korepiskopunun”* yanına getmək və onu öz tərəfinə çəkərək mülklərini azad etmək niyyətində idi. Lakin hələ də Uti havarında qiyamı yatırmaqla məşğul olan Aşot II Yerkat bu xəbəri alan kimi Movsesi təqib edərək onu tutdu və gözlərini yandıraraq kor etdi [18, 207, fəsil LIX, 164].

“Qiyamçı Movsesin” Kaxeti xorepiskopuna sığınmaq və onun köməyi ilə Uti havarını azad etmək niyyəti bundan əvvəl Uti havarına gəlmiş, lakin döyüşə girmədən oranı tərk etmiş Kaxeti xorepiskopu ilə bağlı məsələyə aydınlıq gətirməyə imkan verir. Əslində, bu fakt Kaxeti xorepiskopunun Movsesin qoşununa qarşı döyüşdə iştirak etmədiyini bir daha sübut etməklə yanaşı, müttəfiqlər arasında yaranmış müəyyən fikir ayrılıqları səbəbindən xorepiskopun Uti havarından narazı ayrıldığını da deməyə əsas verir. Gürcü mənbəsinə görə, bundan az sonra Kaxeti xorepiskopu Abxaz çarı ilə birlikdə Şəki hakimliyinə hücum etmişdi [14, 33; 13, 52]. Deməli, Kaxeti xorepiskopunun Uti havarına gəlməsi, lakin yaranmış müəyyən fikir ayrılıqları səbəbindən döyüşə girmədən oranı narazı tərk etməsi, eləcə də “qiyamçı Movsesin” Kaxeti xorepiskopuna sığınmaq və onun köməyi ilə Uti havarını azad etmək niyyətlərinin baş tutmaması - nəticədə bütün bunlardan qaynaqlanan itilaf sonradan yeni müharibəyə vəsilə olmuşdu.

Vaxuşti Baqratiyoni yazırdı ki, Kaxeti korikozu (xorepiskopu) I Kvirike ərəb əmirinin köməyi ilə gücləndiyi zaman Şəki/Hereti hökmdarı Adarnase (Adarnerseh – Ş.Ə.) özünü çar adlandırmağa cəsarət etməyib, yalnız patriki titulu daşıyırdı [5, 127]. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, Vaxuşti Baqratiyinin bu məlumatını həqiqətə uyğun hesab etmək olmaz. Çünki eyni hadisədən bəhs edən Eredvi kitabəsində çar Konstantinin *“Heretiyyə gəldi”*yi və *“hernilərin çarını qaçmağa məcbur etdi”*yi [9, 4] göstərilmişdir. Kitabədə bilavasitə Adarnersehin adı çəkilməsə də, “hernilərin çarı” ilə bağlı məlumatın ona aid olduğu məlumdur. Deməli, Abxaz çarı III Konstantin Şəki/Heretiyyə yürüşünü və əldə etdiyi cüzi nailiyyəti xeyli şişirtmək lazım gəldikdə Adarnersehi problemsiz “hernilərin çarı” adlandırmaq mümkündür?!

Şəki/Hereti hökmdarı Adarnersehin (hakimiyyət illəri dəqiq bilinməsə də 903-944-cü illərdə hakimiyyətdə olduğu məlumdur) eyni zamanda patriki titulu daşması və obyektivliyi ilə seçilən gürcü mənbəsi “Matiane Kartlisa”da bu şəkildə qeyd olunması müvafiq dövrün reallıqlarından irəli gəlirdi. Bu dövrdə “patriki” titulu Bizans imperiyasında yüksək rütbəli, ali mənsəb sahibi və sinklit (Konstantinopol senatı) üzvünə şamil edilirdi. Nişan olaraq onlara fil sümüyündən tablet verilir. Filofeyin “Kletoroloqiya”sına əsasən rütbələrin sıralamasında patrikilər ali dərəcədə sonra birinci dərəcəyə

aid olub, on ikinci yerdə durur və şəxsən imperator tərəfindən qızıl kəmərlər alırdılar. Etimoloji olaraq qədim Romanın “patriki” termini ilə bağlı olsa da, tamamilə fərqli mənə kəsb edirdi. Bizans imperiyasında bu titul imperator tərəfindən verilir və irsi olaraq ötürülmürdü [21, 32]. Bu baxımdan Şəki/Hereti hökmdarı Adarnersehin patriki titulu daşması onun Bizans imperiyası ilə sıx əlaqələrindən xəbər verirdi.

Müasir gürcü tədqiqatçılarından D.L.Musxelişvili Kaxeti və Abxaz qoşunlarının ələ keçirə bilmədiyi Vejini qalasını Şəki/Hereti hakimliyinin qərbində Qavazi yaxınlığında [17, 37], M.D.Lordkipanidze isə Kaxeti və Hereti sərhədində lokalizə edirdilər [14, 75, qeyd 92]. Tarixən qərbdən Alazan vadisinə giriş qapısı rolunu oynamış Vejini qalasının xarabalıqları Gürcüstanın Qurcaani rayonunda, Sivi-Qambor dağlarının şimal yamacında yerləşən eyni adlı kəndin cənub-qərbində qalmaqdadır. Öz növbəsində Q.Q.Mkrtumyan Şəki/Hereti hökmdarı Adarnersehin Abxaz çarı III Konstantinə güzəştə getdiyi Arışini, qeyri-müəyyən şəkildə, müasir Mtsidziridə, Qavazanini (Qavazi) isə Alazanın sol sahilində yerləşən müasir Axalsopelidə (Kvareli rayonu) lokalizə edirdi [16, 100, qeyd 202]. Q.V.Tsulaya isə mühüm strateji məntəqələr olan Arışı və Qavazidən [13, 88, qeyd 50, 51] fərqli olaraq, Kaxeti xorepiskopu I Kvirikeyə verilmiş Orçobinin (yeri məlum deyil) əhəmiyyətsiz, ikinci dərəcəli məntəqə olduğunu hesab edirdi [13, 88, qeyd 52].

Gürcü mənbəsi “Matiane Kartlisa”dan Abxaz çarı və Kaxeti xorepiskopunun Şəki/Heretiyyə yürüşünün Yusif ibn Əbu-s-Sacın 914-cü ildə Gürcüstanı yürüşündən bir neçə il sonra (təxminən 918-ci ildə) baş verdiyi məlum olur. Vaxuşti Baqratiyoni əvvəlcə bu yürüşün 917-ci ildə, sonra isə 915-ci ildə baş verdiyini qeyd edir [5, 126-127]. Hərçənd, bəzi tədqiqatçılar Eredvi kitabəsinə əsaslanaraq bu yürüşün 906-cı ildə baş verdiyini iddia edirlər. Cənubi Osetiyada, Tsxinvali yaxınlığında yerləşən Eredvi kəndindəki kilsə kitabəsində Abxaz çarı III Konstantin Heretiyyə yürüşü haqqında məlumat verilmişdir. Qədim gürcü yazısı (asomtavruli) ilə yazılmış və doqquz sətirdən ibarət kitabə sənətsünas R.Mepisaşvili tərəfindən transkripsiya edilərək (mxdedruli) bərpa olunmuşdur [15, 113].

Eredvi kitabəsində qeyd olunur: *“Allah, Ata və Oğul və Müqəddəs Ruhun adı ilə, müqəddəs Məryəmin himayəsi, müqəddəs Georginin köməyi ilə, Allahın təsdiq etdiyi çar Konstantinin çarlığı zamanında, buyurdu və Heretiyyə gəldi, hernilərin çarını qaçmağa məcbur etdi və oradan sülhlə qayıdaraq, səhəri Alaverdidə ibadət etdi. Bredzada gecələdi. Yenidən qalxdı və Vejini qalasını dağıtdı. Kartlidə İvane Tbelinin hakimliyi, müqəddəs arxiyepiskopun dövründə, onun xaçı, Nikoze yepiskopu müdrək Stepanın niyyəti, yaxınların səyləri və köməyi ilə, mən, Teodore Taplaysdze bünövrəsini qoydum. 6510-cu ilin (906-cı il) yayı idi”* [9, 4; 7, 240].

Hadisələri ardıcıl və obyektiv işıqlandıran “Matiane Kartlisa”dan fərqli olaraq, Eredvi kitabəsində Abxaz çarı III Konstantın Şəki/Heretiyyə yürüşü və əldə etdiyi cüzi nailiyyət xeyli şişirdilir. Abxaz çarını vəsf edən kitabədə III Konstantın Kaxeti xorepiskopu ilə birlikdə deyil, guya öz ordusu ilə Şəki/Heretiyyə yürüş etdiyi, hernilərin çarını qaçmağa məcbur edən və oradan sülhlə qayıdan çarın yenidən Vejini qalasına hücum edib onu dağıtdığı qeyd olunur. Eredvi kitabəsinin qiymətli mənbə olması şübhə doğurmasa da, burada qeyd olunanların reallığı tam əks etdirmədiyi və bilərəkdən şişirdildiyi aydındır. Bu yürüşdən bəhs edən hər iki mənbədə Abxaz çarının Alaverdiyyə gələrək ibadət etdiyi qeyd olunur. Şəki/Heretiyyə yürüş etmiş Abxaz çarının Kaxetidə yerləşən Alaverdidə ibadət etməsi, bir daha “Matiane Kartlisa”da göstərildiyi kimi, onun Kaxeti xorepiskopunun dəvəti ilə buralara gəlib çıxdığını sübut edir. Şəki/Hereti hökmdarı ilə sülh bağlayıb geri qayıdan Abxaz çarının bir gün sonra yenidən Vejini qalasına hücum edib onu dağıtması da mümkündür deyildi. Hadisələrin sonrakı inkişafından strateji əhəmiyyətli və alınmaz Vejini qalasının dağıdılmadığı da aydın olur.

Yenə də “Matiane Kartlisa”dan fərqli olaraq, Eredvi kitabəsində Abxaz çarının *“hernilərin çarını qaçmağa məcbur etdiyi”* qeyd olunur. Əslində bu məlumat strateji əhəmiyyətli Vejini qalasında güclü müqaviməti təşkil edə bilmiş Şəki/Hereti hökmdarı Adarnasenin əlavə qüvvələrlə mühasirəyə alınmış qala müdafiəçilərinin köməyinə gəldiyini və qala altında müttəfiqlərə qarşı döyüşə girdiyini sübut edir. Abxaz çarı III Konstantı vəsf edən Eredvi kitabəsinə görə, baş vermiş döyüşdə gürcülər qalib gəlmiş və Şəki hökmdarı qaçmağa məcbur olmuşdu. Lakin döyüşdən sonra da gürcülərin Vejini qalasını ələ keçirə bilməməsi və yaxud geri çəkilmə Şəki hökmdarının ardınca ölkənin içərilərinə doğru irəliləməsi, əksinə barışıq imzalayaraq cüzi nailiyyətləri ilə kifayətlənmək məcburiyyətində qalmaları heç də Adarnasenin qaçmasına işarə vermir. İmzalanmış sülhün şərtləri Vejini altında müttəfiqlərə qarşı döyüşdə uğur qazana bilməsə də Şəki/Hereti hökmdarı Adarnasenin heç hara qaçmadığını, savaşı davam etdirəcək qüvvəyə sahib olduğunu təsbit edirdi. Təsadüf deyil ki, Şəki/Hereti hökmdarı Adarnaseh rəqibləri ilə dil tapan tədbirli hökmdar kimi tarixin yaddaşına həkk olunmuşdu. Ölkəsinə təcavüz etmiş Abxaz çarı və Kaxeti xorepiskopu ilə barışıq əldə etməsi, itirilmiş torpaqları bir müddət sonra geri alması, Tao-Klarceti çar ailəsi ilə qohumluq əlaqələri yaratması [14, 33-34; 13, 52-53], ölkə daxilində dini birliyi qorumaq üçün üç dinə sitayiş etməsi [19, 49] hökmdar Adarnasehin yüksək siyasi keyfiyyətlərinin göstəricisi kimi qəbul olunur.

Eredvi kitabəsinə istinad edən bəzi tədqiqatçılar, o cümlədən məqaləsinə istinad etdiyimiz M.M.Qunba Abxaz çarı III Konstantın məhz 906-cı ildə Heretiyyə yürüş etdiyini sübut etməyə çalışırlar. Bu məsələdə onlar “Matiane Kartlisa”ya istinad edərək yürüşün 914-cü ildən sonra baş verə

biləcəyini düşünən akademik İ.Cavaxişvili, Z.Auçabadze və M.Lordkipanidzeni də tənqid edirlər [9, 1-6]. Məsələ burasındadır ki, Eredvi kitabəsinə istinad edən tədqiqatçılar kitabənin 906-cı ildə yazıldığını düşünürlər. Hərçənd, kitabədə yürüşün deyil, kilsənin bünövrəsinin həmin ildə qoyulduğu qeyd olunur. Yeri gəlmişkən, Tsxinval regionunun tarixşünaslığını tədqiq etmiş T.Cocua da Eredvi kitabəsində məhz 914-cü ildə Nikoze yepiskopu olmuş Stepandan bəhs olunduğunu qeyd edir [10, 101].

Gürcü mənbəsi “Matiane Kartlisa”dan Kaxeti xorepiskopu I Kvirikenin Abxaz çarı III Konstant ilə birlikdə Şəki/Hereti hakimliyinə qarşı yürüşü zamanı müttəfiqlərin strateji əhəmiyyətli Vejini qalasını ələ keçirə bilmədikləri və Şəki/Hereti hökmdarı Adarnasenin əlavə qüvvələrlə oraya gəlməsi səbəbindən barışıq imzalamaq və cüzi nailiyyətləri ilə kifayətlənmək məcburiyyətində qaldıqları məlum olur. Vaxuşti Baqrationinin verdiyi məlumatlara görə, itirilmiş əraziləri bir müddət sonra Şəki/Hereti hökmdarı geri almışdır. Vaxuşti yazırdı ki, Adarnasenin oğlu və şah qızı Dinarın əri (burada Adarnasehin oğlu İşxan nəzərdə tutulmur. Vaxuştiyə görə, sonralar Şəki/Hereti hökmdarı olan İşxan Adarnasenin oğlu yox, nəvəsidir – Ş.Ə.) Sacilərin Kaxetiyyə növbəti yürüşü zamanı Kvirikenin və çar Konstantın ələ keçirdiyi Hereti ərazilərini yenidən tutdu və yenidən çar adlanmağa başladı [5, 127]. M.D.Lordkipanidze Sacilərin bu yürüşünün təxminən 936-cı ildə baş verdiyini güman edirdi [14, 75, qeyd 105]. Hərçənd, gürcü mənbəsindən Sacilərin Kaxetiyyə növbəti yürüşünün Kaxeti xorepiskopu II Fadlanın (918-929) hakimiyyətinin əvvəllərində baş verdiyi məlum olur [14, 34; 13, 53]. Bu dövrdə isə Şəki/Hereti hökmdarı Adarnaseh olaraq qalırdı [20, 57; 12, 376, qeyd 8]. Görünür, Vaxuşti Adarnasehin hakimiyyət illərini dəqiqləşdirə bilmədiyindən, onun hakimiyyətdə olduğu dövrü qısaldaraq, Adarnasehdən sonra və İşxandan əvvəl kimliyi məlum olmayan üçüncü bir şəxsin (Vaxuştiyə görə, Adarnasehin oğlu) hakimiyyətdə olduğunu güman etmişdir. Bununla belə, Şəki/Hereti hökmdarının itirilmiş əraziləri yenidən geri alması ilə bağlı Vaxuştinin məlumatı müvafiq dövrün reallıqları ilə səsləşir.

Gürcü mənbəsindən Şəki/Hereti hökmdarı Adarnasehin eristavlar eristavı Qurgenin bacısı, çariçə Dinar ilə ailə qurub Tao-Klarceti çar ailəsi ilə qohumluq əlaqələri yaratdığı məlum olur [14, 34; 13, 53]. Bir o qədər mühüm olmasa da qeyd edək ki, “Kartlis tsorexba” külliyyatının 2008-ci il nəşrində isə çariçə Dinarın eristavlar eristavı Qurgenin bacısı deyil, qızı olduğu göstərilmişdi [11, 144]. Gürcü dilində nəşr olunmuş orijinal mətnə isə bu izdivacdən dünyaya gəlmiş İşxanikin eristavlar eristavı Qurgenin – “დობ-წყლო”, sözün hərfi mənasında “bacısı oğlu” olduğu qeyd olunur. Vaxuşti Baqrationi də çariçə Dinarın *“Aşot kuropalatın nəticəsi, eristavlar eristavı Qurgenin bacısı və Adarnasenin qızı”* olduğunu yazırdı [5, 126-127]. Məsələ burasındadır ki, gürcü mənbələrində çariçə Dinarın adına 1010-cu il hadisələri

ilə əlaqədar da rast gəlinir. Belə olan halda çariçə Dinarın eristavlar eristavı Qurgenin bacısı deyil, qızı olduğu anlaşılır. Əks təqdirdə, Vaxuşti Baqratoninin qeyd etdiyi kimi, çariçə Dinarın 896-cı ildə dünyasını dəyişmiş Adarnasenin qızı olduğunu qəbul etsək, o zaman 1010-cu ildə onun 115-dən çox yaşı olmalıdır. Çariçə Dinarın uzunömürlü (üç əsr sakini) ola biləcəyini qəbul etsək belə, 1010-cu ildə siyasi aktivliyinə görə ən azı 115 yaşlı qadının əsir götürülməsi [14, 40; 13, 59] inandırıcı görünür. Görünür bu səbəbdən akademik Roin Metrevelinin baş redaktoru olduğu “Kartlis Tsxovreba” külliyyatının 2008-ci il nəşrində çariçə Dinarın eristavlar eristavı Qurgenin qızı olduğu göstərilmişdi. İstənilən halda, Abxaz çarlığı və Kaxeti knyazlığının birlikdə Şəki/Hereti torpaqlarını təhdid etdiyi bir vaxtda, onların əzəli rəqibi Tao-Klarceti çarlığı ilə Şəki hökmdarının yaxın münasibətlər qurması obyektiv zərurətdən irəli gəlirdi.

Gürcü mənbəsindən məlum olur ki, Şəki/Heretiyyə qarşı yürüşündən bir neçə gün sonra Abxaz çarı III Konstant vəfat etdi və ölkədə müəyyən müddət qarışıqlıq yarandı [6, 63]. Belə ki, III Konstantın oğulları Georgi və Baqrat arasında hakimiyyət uğrunda mübarizə gedirdi [14, 33-34; 13, 53]. Hakimiyyətə iddialı şahzadə Baqrat yuxarıda adını çəkdiyimiz eristavlar eristavı Qurgenin kürəkəni [11, 144], Şəki/Hereti hökmdarı Adarnersehin isə bacanağı olurdu. Gürcü mənbəsinə görə, eristavlar eristavı Qurgen bütün qüvvələri ilə Baqrata kömək edirdi. Yalnız Baqratın vəfatından sonra II Georgi Abxaz çarlığında hakimiyyəti ələ keçirə bilmişdi [11, 144]. Ehtimal etmək olar ki, Şəki/Hereti hökmdarı Adarnerseh də bu mübarizədə bacanağı Baqratı dəstəkləyirdi. Şübhəsiz, hakimiyyət uğrunda qızğın mübarizənin getdiyi bir vaxtda Abxaz çarları qonşu ölkələrə [16, 100-101], o cümlədən uzaq Şəki/Heretiyyə olan iddialarından müvəqqəti olaraq əl çəkməli olmuşdular. Eyni zamanda, Sacilərin təxminən 918-920-ci illərdə Kaxetiyyə etdikləri dağıdıcı yürüşdən sonra yaranmış şərait Saci hökmdarları ilə yaxın münasibətlərdə olan [2, 278] Şəki/Hereti hökmdarı Adarnersehə itirilmiş torpaqları yenidən geri qaytarmağa imkan vermişdi. Orta əsr gürcü mənbələrinin tədqiqatçısı Q.V.Tsulaya da Abxaz çarı III Konstantın 929-cu ildə vəfat etdiyini qeyd etməkdə haqlı deyil [13, 88, qeyd 53]. Ümumiyyətlə, gürcü tarixşünaslığında Abxaz çarı III Konstantın hakimiyyətinin son ili ilə bağlı müxtəlif rəqəmlər (912, 922, 929) göstərilir. Gürcü mənbəsi isə təxminən 918-ci ildə Şəki/Heretiyyə yürüş etmiş Konstantın sülh bağlandıqdan bir neçə gün sonra vəfat etdiyini qeyd edir. Gürcü mənbəsindən III Konstantın xorepiskop I Kvirikenin vəfatından əvvəl, yəni 918-ci ilədək vəfat etdiyi aydın olur [5, 127; 14, 34; 13, 53].

Beləliklə, Kaxeti xorepiskopu I Kvirike ilə Abxaz çarı III Konstantın birlikdə 918-ci ildə Şəki/Hereti hakimliyinə qarşı müharibəyə başlaması ilə gürcü feodallarının Şərqə doğru yürüşləri başlanmış oldu. Lakin ilk yürüş zamanı müttəfiqlər sərhəddə yerləşən strateji əhəmiyyətli Vejini qalasını ələ

keçirə bilmədilər və Şəki/Hereti hökmdarı Adarnasenin əlavə qüvvələrlə oraya gəlməsi səbəbindən barışıq imzalamıq və cüzi nailiyyətləri ilə kifayətlənmək məcburiyyətində qaldılar. Hadisələri ardıcıl və obyektiv işıqlandıran “Matiane Kartlisa”dan fərqli olaraq, Eredvi kitabəsində Abxaz çarı III Konstantın Şəki/Heretiyyə yürüşü və əldə etdiyi cüzi nailiyyət xeyli şişirdilmişdir. Sacilərin təxminən 918-920-ci illərdə Kaxetiyyə etdikləri dağıdıcı yürüşdən sonra yaranmış şərait Saci hökmdarları ilə yaxın münasibətlərdə olan Şəki/Hereti hökmdarı Adarnersehə itirilmiş torpaqları yenidən geri qaytarmağa imkan vermişdi. Şəki/Hereti hökmdarı Adarnerseh eristavlar eristavı Qurgenin bacısı, çariçə Dinar ilə ailə qurub Tao-Klarceti çar ailəsi ilə qohumluq əlaqələri yaratmışdı. Abxaz çarlığı və Kaxeti knyazlığının birlikdə Şəki/Hereti torpaqlarını təhdid etdiyi bir vaxtda, onların əzəli rəqibi Tao-Klarceti çarlığı ilə Şəki hökmdarının yaxın münasibətlər qurması obyektiv zərurətdən irəli gəlirdi. Şəki/Hereti hökmdarı Adarnersehin patriki titulu daşması onun Bizans imperiyası ilə sıx əlaqələrindən xəbər verirdi.

Ədəbiyyat

1. Bünyadov Z.M. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı: Azərənşr, 1989, 424 s.
2. Əliyev Ş.H. Sağsahil Alban vilayətləri uğrunda mübarizədə Şəki çarlığı // - Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun Elmi əsərləri, 2016, 61-ci cild, s. 275-289.
3. Hacıəli Ş. Şimal-Qərbi Azərbaycan: İngiloylar. Bakı: Təhsil, 2007, 280 s.
4. Kalankatuklu Moisey. Albaniya tarixi. Mxitar Qoş. Alban salnaməsi. Müqəddimə, tərcümə, qeyd və şərhələr akad. Z.M.Bünyadovundur. Bakı: Elm, 1993, 269 s.
5. Багратиони Вахушти. История царства Грузинского. Памятники грузинской исторической литературы / Перевел, снабдил предисловием, словарями и указателем Н.Т.Накашидзе. - Тбилиси: Мецниереба, 1976, 340 с.
6. Гулария Д.В. Борьба Абхазских царей за господство в Закавказье (IX - нач. XI вв.) // Абхазоведение: Археология. История. Этнология. – Сухум: РУП «Дом печати», 2013, с. 54-76. (384 с.)
7. Гунба М.М. Абхазия в I тысячелетии н. э.: Социально-экономические и политические отношения. Сухуми: Алашара, 1989, 254 с.
8. Гунба М.М. Абхазия во II тысячелетии нашей эры (XI - XIII вв.) Сухум: Алашара, 1999, 162 с.
9. Гунба М.М. Ередвская надпись о походе царя абхазов Константина в Эрети/ АBAZGICA (материалы по истории Абхазского царства),

- вып. 1, - Москва: Аква-Абаза, 2012. с. 1-6.
http://abazaduney.ru/files/abazgika/eredvskaya_nadpis.pdf
10. Джоджуа Т. Историография Цхинвальского региона (Южная Осетия) //Историографический диалог вокруг непризнанных государств. Под ред. Кимитака Мацузато. - Occasional papers on making a discipline of Slavic Eurasian studies, no. 18 Slavic Research Center, Hokkaido University, 2007, с. 84-112. https://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no18/5_dzodzua.pdf
  11. Картлис Цховреба. История Грузии / Главный редактор академик Роин Метревели. - Тбилиси: Издательство Артануджи, 2008, 456 с.
  12. Крымский, А.Е. Страницы из истории Северного или Кавказского Азербайджана (Классическая Албания), II, Шеки // Памяти Н.Я. Марра, Москва-Ленинград:-Издательство Академии наук СССР, 1938, с. 369-384.
  13. Летопись Картли / Перевод, введение и примечания Г.В.Цулая-Тбилиси: Мецниереба, 1982, 111 с.
  14. Матиане Картлиса / Перевод, введение и примечания М.Д. Лордкипанидзе – Тбилиси: Мецниереба, 1976, 101 с.
  15. Меписашвили, Р. Ередвский архитектурный памятник 906 года // - Тбилиси: Грузинское искусство, Труды» института истории грузинского искусства, 1955. т. 4. с. 113.
  16. Мкртумян Г.Г. Грузинское феодальное княжество Кахети в VIII-XI вв. и его взаимоотношения с Арменией / Ереван: Изд-во АН АрмССР, 1983.166 с.
  17. Мухелишвили, Д.Л. Из исторической географии Восточной Грузии: Шаки и Гогарена – Тбилиси: Мецниереба, 1982, 101 с.
  18. Ованес Драсханакертци. История Армении / Перевод с древнеармянского, вступление и комментарии М.О.Дарбинян-Меликяна. – Ереван: Советакан грох, 1984, 226 с.
<http://armenianhouse.org/draskhanakertsi/history-ru/contents.html>
  19. Сведения арабских писателей о Кавказе, Армении и Азербейджане: III, Ибн Хордадбех; IV, Кудама; V, Ибн Рустэ; VI, ал-Якуби / Перевод и примечания Н.А.Караулова. - Тифлис: СМОМПК [в 46 томах], вып. 32, 1903, с. 1 - 63 (714 с).
  20. Сведения арабских географов IX и X веков по Р.Х. о Кавказе, Армении и Азербейджане: VII, ал-Мукаддасий; VIII, Масуди; IX, Ибн Хаукал / Перевод и примечания Н.А.Караулова. - Тифлис: СМОМПК [в 46 томах], вып. 38, 1908, с. 1-130 (640 с.).
  21. Чекалова А.А. Патрикиат в ранней Византии // Москва: Византийский временник, 1997, т. 57, с. 32- 44.